

Ксенія Петрівна Гавриловська,

кандидат психологічних наук,

доцент кафедри соціальної та практичної психології,

Олександра Ігорівна Фурман,

студентка 4 курсу соціально-психологічного факультету,

Житомирський державний університет імені Івана Франка,

вул. Велика Бердичівська, 40, м. Житомир, Україна

ОСОБЛИВОСТІ Я-КОНЦЕПЦІЇ ОСІБ, ЩО ПЕРЕБУВАЮТЬ У НЕФОРМАЛЬНИХ РЕЛІГІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЯХ

У статті наведено результати емпіричного дослідження особливостей Я-концепції осіб, які перебувають у неформальних релігійних організаціях. Виявлено, що вони мають, переважно, позитивний Я-образ та високу самооцінку. Для більшості досліджуваних характерними є інфантильність та емоційна незрілість. Існує взаємозв'язок між самоставленням та рівнем релігійності осіб, які перебувають у неформальних релігійних організаціях: чим вищий рівень релігійності, тим більш позитивним є Я-образ. Високий рівень релігійності пов'язаний з якісними змінами Я-концепції, що проявляються у специфічних особливостях сприймання та оцінки себе. Позитивні зміни у Я-концепції осіб, що належать до неформальних релігійних організацій, зумовлені зниженням рівня саморефлексії.

Ключові слова: Я-концепція, неформальні релігійні організації, релігійність, рефлексивність, релігійний досвід.

Тривале перебування особистості в середовищі неформальної релігійної організації передбачає особисте прийняття специфічних моральних та психологічних смислів, переконань, установок, які інтеріоризуються вірянами як для зміцнення своєї віри, так і для демонстрації своєї приналежності, ідентифікації з даною організацією. Досить актуальним сьогодні є питання про психологічну безпеку перебування в неформальній релігійній організації. Часто наслідками такого перебування є проблеми не лише фінансові, але і психологічні чи соціально-психологічні. З огляду на це, можемо констатувати наявність необхідності в проведенні ґрунтовних досліджень з метою попередження деструктивних змін у структурі особистості і, таким чином, забезпечення нормального соціального функціонування та психологічного добробуту учасників неформальних релігійних організацій.

Дослідження взаємозв'язку релігійності з іншими психологічними структурами особистості представлені в роботах Д.С. Крюкова [1], О.В. Мазяра [2], Г.В. Пирог [3], та ін. Однак, особливості самосвідомості осіб, що належать до неформальних релігійних організацій, вивчені недостатньо. Відчутною є нестача емпіричних даних, що стосуються прояснення положення про зв'язок релігійності з самовідношенням особистості.

Ми визначаємо Я-концепцію як рівневу систему уявлень про себе, що функціонує на свідомо-підсвідомому рівні та включає в себе структури різного ступеня узагальненості й диференційованості. Я-концепція не є ізольованою системою, вона активно взаємодіє із соціальним середовищем. Я-концепція релігійної особистості являє собою систему транс-

формованих в результаті взаємодії суб'єктивного досвіду і об'єктивної реальності образів і уявлень вірянина про самого себе. В своїй структурі вона має поведінковий, когнітивний та афективний компоненти. Формування Я-концепції релігійної особистості відбувається в процесі релігійної соціалізації.

Неформальна релігійна організація – відособлена від основного або пануючого релігійного віросповідання закрыта релігійна група, яка дотримується своїх поглядів і тлумачень щодо окремих догматів, обрядів, повчань. Для неї характерні закритість, відособленість, претензії на винятковість своєї ролі, високий рівень релігійності adeptів. Релігійність, як особистісна якість, виникає в процесі релігійної соціалізації, набуття релігійного досвіду, полягає в підпорядкуванні свідомості й поведінки вимогам релігійної системи та виражається в засвоєнні релігійної ідеології, цінностей, норм, у включеності людини в релігійну діяльність (практику, культ). Як зазначає О.В. Сучкова, релігійність – інтегративне явище, в структурі якого виділяють три основні компоненти: когнітивний компонент – релігійні знання, вірування, переконання, уявлення; емоційний компонент – позитивні та негативні почуття, емоційні переживання, пов'язані з релігією; поведінковий компонент – дії, пов'язані з релігійними культами, позакультова поведінка і навернення [4].

Особистість, що належить до релігійної організації, виявляється включеною в систему релігійних орієнтацій, на основі яких долучається до релігійних норм, стандартів, групових інтересів, потреб, ціннісної системи, які надалі будуть визначати характер її діяльності і вчинків як в особистісній, так і в соціальній сфері.

Включеність у неформальну релігійну організацію здатна викликати стан психосоціальної залежності її адепта. В данному процесі значну роль відіграє рівень рефлексивності та саморефлексії кожної окремої особистості. Рефлексивність – здатність людини виходити за межі власного «Я», осмислювати, вивчати, аналізувати події за допомогою порівняння образу свого «Я» з іншими подіями, особистостями. Особливим видом рефлексії є саморефлексія – відображення людиною за допомогою психіки власної особистості в різних аспектах [5].

Отже, включеність в релігійну практику вимагає підпорядкування особистості релігійній системі: відбувається релігійна ідентифікація, інтеріоризація норм поведінки і еталонів особистості, корекція життєдіяльності відповідно до вимог релігійної системи. В результаті актуалізуються особистісні якості, обумовлені релігійною діяльністю – підпорядкування, смиренність, покірність, богобоязливість. Таким чином релігійність стає невід’ємною особистісною характеристикою суб’єкта релігійної діяльності.

Мета статті – виявити особливості взаємозв’язку релігійності та Я-концепції осіб, що перебувають у неформальних релігійних організаціях

Ми припускаємо, що існує взаємозв’язок між Я-концепцією та релігійністю осіб, що перебувають у неформальних релігійних організаціях: позитивний Я-образ пов’язаний з високим рівнем релігійності. Якісні зміни Я-концепції проявляються у специфічних особливостях сприймання та оцінки себе: високому рівні самооцінки, низькій значимості фізичних та інтелектуальних якостей, низькій оцінці власних соціальних потенцій. Позитивні зміни у Я-концепції осіб, що належать до неформальних релігійних організацій, обумовлені зниженням рівня саморефлексії, некритичності у сприйманні себе.

З метою перевірки припущень дослідження використано такі методи: тест-опитувальник самоставлення (ОСО) В.В. Століна та С.Р. Пантілєєва; методика вивчення соціально-психологічної властивості особистості «Релігійність» О.В. Сучкової; методика визначення індивідуальної міри рефлексивності А.В. Карпова; проективна методика М.З. Дукарович «Неіснуюча тварина».

Дослідження проводилось з членами неформальних релігійних організацій міста Житомир та міста Чуднів. Вибірку складають 50 осіб, з яких осіб чоловічої статі – 23, осіб жіночої статі – 27. Вік досліджуваних – 18-74 роки. До вибіркової сукупності входять представники таких неформальних релігійних організацій: «Євангельські християни-баптисти» – 29 осіб, «Церква Ісуса Христа Святих останніх днів» – 8 осіб, «Свідки Єгови» – 13 осіб. Стаж перебування в організації: 2 особи – понад 20 років, 30 осіб – від 10 до 20 років, 18 осіб – до 10 років.

Результати дослідження за методикою «Тест-опитувальник самоставлення» (ОСО) В.В. Століна та

С.Р. Пантілєєва, дозволили виявити три рівні самоставлення досліджуваних, що відрізняються за ступенем узагальненості: глобальне самоставлення; диференційоване самоставлення та рівень конкретних дій.

На рівні глобального самоставлення у більшості досліджуваних виявлено досить високі показники: 56% досліджуваних перебувають на високому рівні самоставлення, 30% досліджуваних мають середній рівень самоставлення, 14% досліджуваних мають низький рівень самоставлення. Це може проявлятися у високих оцінках власних досягнень, незалежно від реальних результатів своїх дій; відсутності критичності по відношенню до власних дій та особистості.

Ймовірно, недиференційований позитивний Я-образ обумовлений ситуацією психологічного комфорту, що створюється у межах неформальних релігійних організацій. Крім того, не виключено, що індивідуальна оціночна модель, критерії оцінки оточуючого світу та самого себе інтеріоризуються особами з середовища неформальних релігійних організацій шляхом навіювання, або присвоєння світогляду та моральних норм групи як власних. Іншими словами, можлива зміна особливостей Я-образу під впливом соціальних і психологічних факторів неформальних релігійних організацій.

Як на когнітивному, так і на поведінковому рівнях переважна більшість учасників сприймають соціальне середовище як вороже, не вважають себе повноцінним учасником соціальних взаємовідносин. Негативну оцінку власної особистості у соціальних стосунках можна пов’язати із загальною соціальною некомпетентністю учасників неформальних релігійних організацій.

Найбільш наближеним до критичного рівня є самоінтерес досліджуваних. Причиною даного явища може бути повна ідентифікація з групою, її світоглядом, інтересами, мотивами як захисний механізм від фруструючих подій навколишнього середовища та відчуття власної неповноцінності. Як наслідок, можливе зниження критичності людини у ставленні до себе, а також зниження рівня саморефлексії.

Таким чином, існує різниця між глобальною недиференційованою оцінкою себе та оцінками конкретних ситуативних аспектів Я-концепції. Це обумовлено тим, що недиференційований позитивний Я-образ формується в ситуації психологічного комфорту, яка створюється у межах неформальних релігійних організацій, в той час як оцінка конкретних ситуативних аспектів – більш об’єктивна, оскільки носить практичний характер і регулюється в межах дихотомії «успіх-фрустрація».

Результати дослідження за методикою «Релігійність» О.В. Сучкової, дозволили виявити, що 6% досліджуваних мають низький рівень релігійності; 32% досліджуваних мають середній рівень

релігійності; 62% досліджуваних мають високий рівень релігійності. У неформальних релігійних організаціях адепти проявляють майже цілковиту відданість і послідовність щодо конфесійної діяльності. Релігійність виступає у якості реального переживання приналежності до трансцендентного і підкріплюється не лише на когнітивному, але й на поведінковому рівні: неформальна релігійна організація стає джерелом світоглядних ідей, системи моделей поведінки, цінностей, установок для її адептів. При цьому, їх реалізація (дотримання, здійснення культової діяльності тощо) характеризується добровільністю та систематичністю.

Більшість досліджуваних визначають релігію як набір норм, законів і правил, тобто, можна припустити, що релігія виступає для них своєрідним регулятором діяльності. 48% досліджуваних визначають Бога як спасителя, 20% досліджуваних визначає Бога як батька. Це дозволяє припустити інфантильність та емоційну незрілість переважної більшості адептів неформальної релігійної організації. Образно релігійну общину можна представити як групу сформованих особистостей, яким притаманні «дитячі» форми поведінки. Вони відчують потребу у батьківській опіці, захисті та об'єкті, на який можна перекласти відповідальність за власне життя.

Щодо поведінкового компоненту релігійності: 98% досліджуваних вивчають Біблію та релігійну літературу, 94% досліджуваних регулярно відвідують релігійну організацію, до якої належать, 94% досліджуваних дотримуються усіх ритуальних актів (молитв, обрядів тощо).

Аналіз мотиваційного компоненту релігійності демонструє, що основними причинами звернення до релігії є «бажання отримати спасіння» (24%) і «бажання отримати прощення» (16%). Синтезуючи дані результати з виявленими особливостями когнітивного компоненту релігійності, можемо стверджувати, що відчуття провини та потреба в захищеності – основні мотиви звернення до неформальних релігійних організацій.

Отже, більшість досліджуваних мають високий рівень релігійності, дотримуються моральних та конфесійних норм організації, до якої належать.

Результати дослідження за методикою визначення індивідуальної міри рефлексивності А.В. Карпова, дозволили виявити у досліджуваних ступінь розвитку такої особистісної властивості, як рефлексивність: 50% досліджуваних мають низький рівень рефлексивності; 48% досліджуваних мають середній рівень рефлексивності; лише 2% досліджуваних мають високий рівень рефлексивності. Тобто, характерною рисою осіб – членів неформальних релігійних організацій, є свідоме або несвідоме некритичне сприйняття інформації, ситуацій навколишнього середовища та себе в них.

Кореляційний аналіз за кожною шкалою методики «Тест-опитувальник самоставлення» В.В. Століна

та С.Р. Пантілєєва та показником релігійності дозволяє стверджувати, що існує прямий зв'язок середнього ступеню вираженості між глобальним самовідношенням (шкала S) та релігійністю особистості ($r=0,54$). Релігійність корелює з такими складовими Я-концепції, як аутосимпатія та самоінтерес: низький рівень аутосимпатії та самоінтересу пов'язаний з високим рівнем релігійності.

В результаті проведеного дослідження за методикою «Неіснуюча тварина» М.З. Дукаревич, отримано короткі психологічні портрети з характеристиками Я-концепції кожної досліджуваної особи, що перебуває у неформальній релігійній організації. Більшість досліджуваних мають нормальний або високий рівень самооцінки, їм притаманні інфантильність та емоційна незрілість. Ймовірно, адепти неформальних релігійних організацій несвідомо використовують регресію як механізм психологічного захисту. Майже усі досліджувані переживають суб'єктивне відчуття некомпетентності у соціальних взаємодіях.

Виявлено тривожність стосовно соціальної сфери, хоча більшість досліджуваних відкриті до спілкування та мають риси екстраверсії. Також, адептам неформальних релігійних організацій притаманне надання великого значення думці оточуючих, орієнтація на соціальне середовище при формуванні оціночних суджень відносно себе. Таким чином, Я-концепція цих осіб знаходиться під впливом не внутрішніх (особистісних) установок чи переживань, а зовнішніх, зокрема, соціальних факторів (референтних осіб, груп).

Особи, що перебувають у неформальних релігійних організаціях, мають, переважно, позитивний Я-образ та високу самооцінку. Середовище неформальних релігійних організацій сприятливо впливає на Я-концепцію особистості, але лише за умови тривалого перебування особи в психологічному мікрокліматі даних організацій. Ефект даного впливу неоднозначний: віряни позитивно оцінюють себе у більшості сфер життя, однак, поза межами релігійної організації, дане ставлення змінюється на негативне внаслідок особистісної дезадаптованості.

Особам, що перебувають у неформальних релігійних організаціях, притаманна негативна оцінка себе, тривожність, негативні очікування стосовно взаємодій у соціальній сфері. Засвоюючи певні еталони поведінки із середовища неформальної релігійної організації, адепти замінюють звичні соціальні навички на варіативні. Відбувається поступова соціальна дезадаптація, яку вони переживають як негативну реакцію зовнішнього світу на власну недосконалість. Низьке значення мають сексуальні стосунки. Це пов'язано з несвідомим внутрішнім табуванням цієї сфери життя, яка не відповідає моральним та світоглядним принципам.

Для більшості adeptів неформальних релігійних організацій характерні інфантильність та емоційна незрілість. Вони несвідомо використовують регресію як механізм психологічного захисту. При цьому, зв'язок з трансцендентним сприймається ними як спілкуванням дитини з батьком для задоволення різноманітних потреб.

Адептам неформальних релігійних організацій властива схильність надавати великого значення думці оточуючих, орієнтація на соціальне середовище при формуванні оціночних суджень відносно себе. Я-концепція цих осіб знаходиться під впливом не особистісних установок чи переживань, а зовнішніх, соціальних факторів – референтних осіб, груп.

Для осіб, що перебувають в неформальних релігійних організаціях, характерна своєрідна стратегія продукування оцінних образів себе та світу: ці критерії відповідають вимогам та цінностям

неформальної релігійної організації. Оскільки оцінні критерії спрощуються, то образ Я стає більш позитивним.

Існує взаємозв'язок між самовідношенням та рівнем релігійності осіб, що перебувають у неформальних релігійних організаціях: чим вищий рівень релігійності, тим більш позитивним є Я-образ. Високий рівень релігійності пов'язаний з якісними змінами Я-концепції, що проявляються у специфічних особливостях сприймання та оцінки себе. Позитивні зміни у Я-концепції осіб, що належать до неформальних релігійних організацій, обумовлені зниженням рівня саморефлексії.

Перспективи подальших досліджень ми вбачаємо у пошуку методів та способів допомоги людям, що зазнали психологічного насильства у неформальних релігійних організаціях.

ЛІТЕРАТУРА

1. Крюков Д. С. Философско-религиоведческий анализ Я-концепции религиозной личности : монография / Д. С. Крюков. – Москва : Спутник+, 2012. – 124 с.

2. Мазяр О. В. Релігійний досвід як чинник ціннісної регуляції поведінки / О.В. Мазяр // Актуальні проблеми психології творчості: Збірник наукових праць / За ред. В. О. Моляко. – Т.12. – Вип.4. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2008. – 336 с. – С. 143-151.

3. Пирог Г.В. Соціальні аспекти функціонування

релігійних цінностей / Г.В. Пирог // Українське релігієзнавство. – 2003 – № 26. – С. 30-37.

4. Сучкова О.В. Методика изучения социально-психологического свойства личности «Религиозность» / О. В. Сучкова // Вестник Тверского государственного университета. – 2008. – № 13 (73). – С. 136-146.

5. Карпов А.В. Рефлексивность как психическое свойство и методика ее диагностики / А. В. Карпов // Психологический журнал. – 2003. – Т. 24, № 5. – С. 45-57.

REFERENCES

1. Kryukov, D. S. (2012). *Filosofsko-religiovedcheskiy analiz Ya-kontseptsii religioznoy lichnosti : monografiya* [Philosophical and religious studies analysis of the religious identity of self-concept: a monograph]. Moscow: Sputnik [in Russian].

2. Mazyar, O. V. (2008). *Relihiyni dosvid yak chynnyk tsinnisnoi rehuliatcii povedinky* [Religious experience as a factor in the value of regulation of behaviour]. *Aktualni problemi psihologiyi tvorchosti: Zbirnik naukovih prats – Topical issues of creative psychology: collection of scientific works*, 4, 143-151. V. O. Molyako (Ed.). Zhitomir: Vid-vo ZhDU Im. I.Franka [in Ukrainian].

3. Pirog, G. V. (2003). *Sotsialni aspekti funktsionuvannya religiy nih tsinnostey* [Social aspects of religious values].

Ukrayinske religieznavstvo – Ukrainian religion studies, 26, 30-37 [in Russian].

4. Suchkova, O. V. (2008). *Metodika izucheniya sotsialno-psihologicheskogo svoystva lichnosti «Religioznost»* [Methods of studying the socio-psychological characteristics of personality "Religiosity"]. *Vestnik Tverskogo gosudarstvennogo universiteta – Bulletin of Tver state university*, 13 (73), 136-146 [in Russian].

5. Karpov, A. V. (2003). *Refleksivnost kak psiicheskoe svoystvo i metodika ee diagnostiki* [Reflexivity as a mental property and methods of its diagnostics]. *Psihologicheskii zhurnal – Psychological journal*, 5, 45-57 [in Russian].

Ксения Петровна Гавриловская,

кандидат психологических наук,

доцент кафедры социальной и практической психологии,

Александра Игоревна Фурман,

студентка 4 курса социально-психологического факультета,

Житомирский государственный университет имени Ивана Франко,

ул. Большая Бердичевская, 40, г. Житомир, Украина

ОСОБЕННОСТИ Я-КОНЦЕПЦИИ АДЕПТОВ НЕФОРМАЛЬНЫХ РЕЛИГИОЗНЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ

В статье описаны результаты эмпирического исследования особенностей самосознания членов неформальных религиозных организаций. Актуальность такого исследования обусловлена проблемой психологической безопасности adeptов нетрадиционных религиозных направлений, среди которых немало организаций с признаками деструктивных,

тоталитарных сект. Очень часто последствиями пребывания человека в таких неформальных религиозных организациях являются не только финансовые проблемы, но и проблемы психологические, социально-психологические, духовные. Выборка исследования составляет 50 человек – членов таких неформальных религиозных организаций, как «Евангельские христиане-баптисты», «Церковь Иисуса Христа последних дней», «Свидетели Иеговы». Стаж пребывания адептов в этих организациях – от двух до тридцати лет. В результате эмпирического исследования нам удалось выявить, что адепты неформальных религиозных организаций, имеют, преимущественно, положительный Я-образ и высокую самооценку. Микроклимат неформальных религиозных организаций положительно влияет на Я-концепцию личности, но лишь при условии длительного пребывания человека в этой организации. Эффект такого влияния неоднозначен: верующие позитивно оценивают себя в рамках своих религиозных убеждений, но вне своей религиозной организации они дезадаптированы и осознают это. Для большинства исследуемых характерны инфантильность и эмоциональная незрелость. Они склонны использовать регрессию как механизм психической защиты. При этом связь с трансцендентным воспринимается ими как общение ребенка с родителем с целью удовлетворения разнообразных потребностей. Для адептов неформальных религиозных организаций характерна склонность высоко оценивать мнение окружающих, ориентация на социальную среду при формировании оценочных суждений касательно себя. Я-концепция таких людей находится под влиянием не личностных установок или переживаний, а внешних, социальных факторов – референтных личностей и групп. Адепты неформальных религиозных организаций демонстрируют своеобразную стратегию оценивания образов себя и окружающего мира: эти критерии соответствуют требованиям и ценностям неформальной религиозной организации. Поскольку оценочные критерии достаточно просты, Я-образ становится более позитивным. Существует взаимосвязь между самоотношением и уровнем религиозности членов неформальных религиозных организаций: чем выше уровень религиозности, тем более позитивным является Я-образ. Высокий уровень религиозности связан с качественными изменениями Я-концепции, которые проявляются в специфических особенностях восприятия и оценки себя. Положительные изменения в Я-концепции членов неформальных религиозных организаций обусловлены низким уровнем саморефлексии.

Ключевые слова: Я-концепция, неформальные религиозные организации, религиозность, рефлексивность, религиозный опыт.

Kseniya Havrylovska,

*PhD (Candidate of Psychological Sciences), associate professor,
Department of Social and Applied Psychology,*

Olexandra Furman,

*Student, Faculty of Social Psychology,
Zhytomyr State University named after Ivan Franko,
40, Velyka Berdychivska Str., Zhytomyr, Ukraine*

SELF-CONCEPT PERCULIARITIES OF MEMBERS OF THE INFORMAL RELIGIOUS ORGANISATIONS

The relevance of the research is determined by the fact that the number of people, involved in informal religious organisations, is growing. Often they are experiencing disruptive changes in the structure of their personalities. The aim of the article is to identify the characteristics of bonds between religiosity and self-concept of members of informal religious organisations. The study sample consisted of 50 members of such informal religious organisations as “Evangelical Christian Baptist Union”, “Church of Jesus Christ of Latter-day Saints”, “Jehovah’s Witnesses”. Members of informal religious organisations can be characterised by anxiety, negative expectations concerning interaction in the social sphere. Sex sphere is not important for them, which is considered by them as an unconscious inner taboo that does not match their moral and worldview principles. They can be also characterised by infantilism and emotional immaturity. They unconsciously use regression as a psychological defense mechanism. Thus, the relationship with the transcendent is perceived as the communication between a child and a father for satisfying different needs. Self-concept of these people is not influenced by personal experiences or attitudes, but is affected by the external social factors – authoritative people or groups. They are described by a particular strategy of producing value-ideas of themselves and the world: these value-ideas match criteria and values of an informal religious organisation. Since the evaluation criteria are simplified, self-conception becomes more positive. There is a correlation between self-concept and religiosity of the informal religious organisations’ members: the higher the level of religiosity is, the more positive the self-image is. The high level of religiosity is associated with qualitative changes in self-concept, manifested in specific peculiarities of perception and evaluation of oneself. Positive changes in self-concept of members of the informal religious organisations are determined by the low level of self-reflection.

Keywords: self-concept, informal religious organisations, religiosity, reflexivity, religious experience.

Подано до редакції 10.04.2016